

4. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) // Економіка АПК. – 2009.- № 12.- С. 1 - 13.
5. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України / За ред. О.Г. Осауленко — К. : Консультант, 2007 - 552 с.
6. Хвесик М.А. Оцінка регіональних особливостей локалізації основних показників розвитку продуктивних сил України / М. А. Хвесик // Економіка АПК. - 2010. - № 6.- С. 17-30.
7. Офіційний сайт Верховної Ради України www.rada.gov.ua
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України www.ukrstat.gov.ua

Кравчук Н.Я.,
к.е.н., доцент,
докторант кафедри міжнародних фінансів
Тернопільський національний економічний університет

АСИМЕТРИЧНІ ЕФЕКТИ НЕРІВНОМІРНОСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. На рубежі тисячоліть глобалізація стала важливим реальним аспектом розвитку сучасної світової системи, однією із найвпливовіших сил, що визначає подальший розвиток світової цивілізації. Однак за результатами свого прояву феномен глобалізації є неоднозначним для окремих країн та регіонів світу. Упродовж останніх років загострилася полеміка щодо визначення ролі глобалізаційних процесів у поглибленні чи вирішенні проблем нерівномірності економічного розвитку, нееквівалентності зовнішньоекономічного обміну між центром і периферією, міжнародної дивергенції доходів і глобальної бідності. Апологети глобалізації переконливо аргументують, що вона створює потенційні можливості для подолання економічної нерівності і глобальної бідності. Упродовж 1980-х і 1990-х рр.. прихильниками глобалізаційного розвитку висувалися гіпотези про те, що формування світового ринку призведе до зменшення розриву в доходах між бідними і багатими країнами. У цьому контексті висувалися переконливі аргументи на користь лібералізації міжнародних економічних відносин, що підвищить ефективність міжнародної алокації ресурсів; а в об'єднанні економічно розвинутих країн під егідою міжнародних програм вбачалися реальні шляхи збільшення обсягів донорської допомоги найбільш бідним країнам.

Насправді ж конвергенція доходів спостерігалася лише в не багатьох країнах. У більшості ж країн, що розвиваються конвергенції так і не було досягнуто, незважаючи на той факт, що країни відкрили свої економіки для світового ринку. Відтак «фундаментальні структурні зрушення у системі світового господарства, котрі набули особливо виразних форм в останній чверті ХХ ст., спонукали міжнародне наукове співтовариство до переосмислення концептуальних положень щодо нерівномірності економічного розвитку та теоретичного відображення тих процесів і явищ, які визначають глибокі якісні трансформації в економічній, політичній, соціально-гуманітарній та ідеологічній сферах суспільного життя» [15, 32].

У цих дискусіях вчені, як правило, сходяться в тому, що глобалізація економіки в найбільшій мірі поглиблює розшарування в рамках країн, що розвиваються, особливо найбільш бідних з них. «Тенденція до глобалізації міжнародних ринків, – відмічає американський економіст Н. Бердсолл, – призводить до виникнення фундаментального протиріччя: характерна цим ринкам нерівність сприяє посиленню нерівності в країнах, що розвиваються» [1, 86].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток фундаментальних теоретичних та методологічних основ нерівномірного характеру розвитку світового господарства на різних етапах його еволюції внесли такі зарубіжні вчені: Н. Бердсолл [1], І. Валлерстайн [2], Д. Гелд [3], М. Гернье [4], В. Іноземцев [5], А. Маршалл [6], Е. Мак-Грю [3], Д. Рікардо [7], А. Сміт [8], Р. Солоу [9], Я. Тінберген [10], Й. Шумпетер [11] та ін. Не залишаються осторонь цих процесів і вітчизняні науковці. Зокрема, дослідженням теоретико-методологічних засад нерівномірності глобального економічного розвитку, аналізу основних форм вияву глобальних, міжрегіональних та внутрішньорегіональних асиметрій соціально-економічного розвитку, питанням економічної дивергенції та конвергенції країн присвячені праці О. Білоруса [12], Т. Вахненко [13], Д. Лук'яненка [12; 14], Я. Столярчук [15], В. Чужикова [14; 16] та ін.

Водночас прогресуюче ускладнення глобальних процесів та необхідність досягнення загального консенсусу щодо асиметричних ефектів нерівномірності глобального розвитку потребує об'єктивної відповіді щонайменше на два таких основних питання: по-перше, наскільки доведеними є твердження, що глобальна нерівність реально збільшується? По-друге, навіть якщо це доведено, чи справді саме глобалізація є головною причиною поглиблення асиметричних ефектів нерівномірності соціально-економічного розвитку?

Щодо цих питань у спеціалізованій науковій літературі важко віднайти однозначну відповідь. Між провідними вченими різних країн немає одностайності поглядів щодо динаміки та тенденцій поляризації глобального економічного розвитку. Вчені та експерти між собою не доходять спільної думки як щодо тенденцій глобальної нерівності, так і джерел її виникнення, а лінії інтелектуальної демаркації між ними стають дуже розмитими в контексті наслідків та засобів подолання.

З огляду на вищезазначене, виходячи лише з теоретичних уявлень, не можна чітко і однозначно визначити соціально-економічні наслідки та асиметричні ефекти нерівномірності глобального розвитку. Адже, «сучасна теорія у її традиційних парадигмах неспроможна не тільки спрогнозувати майбутнє, але й належним чином інтерпретувати сьогоденну дійсність, оскільки розрив між наукою і практикою збільшується на користь останньої» [14, 31]. Наукова дискусія про нерівномірність розподілу доходів в умовах глобалізації економіки, очевидно, дійде консенсусу з часом. Адже, як справедливо зазначає В. С. Паньков, «вік» глобалізації ще надто малий, щоб мати достатньо довгі та надійні статистичні ряди даних, які б дозволили зробити остаточний висновок про наявність тієї чи іншої тенденції». Однак, вже через 5-10 років, переконаний В. С. Паньков, такі дані «можуть поповнити арсенал науки» [17, 22].

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в обґрунтуванні аргументів аналітичного характеру, які дозволяють позиціонувати ключові детермінанти негативного впливу глобалізації на посилення економічної маргіналізації світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Асиметричні ефекти нерівномірності глобального розвитку найчастіше приймають форму негативних наслідків глобалізації світової економіки щодо окремих груп країн, а впродовж останніх років – і окремих регіонів. Можна виділити низку аргументів, які дозволяють позиціонувати ключові детермінанти негативного впливу глобалізації на посилення економічної маргіналізації світу.

По-перше, спостерігається асинхронність розвитку економік різних країн та нерівність розподілу економічного виграшу від функціонування більш ефективних глобальних ринків. Основні фінансові переваги від глобалізації традиційно отримують економічно розвинуті країни та їхні ТНК (в останньому випадку мова йде про переваги від реалізації ефекту масштабу, маніпулювання цінами через використання механізмів трансферного ціноутворення та проведення операцій через офшорні зони). Щоб переконатись у цьому достатньо подивитися на регіональну структуру 500 найбільших компаній світу – незначна кількість з них мають штаб-квартири, розміщені за межами США, країн ЄС або Японії (табл.1). Водночас варто звернути увагу на зростаючу роль країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) в глобальному перерозподілі доходу. Левова частка доданої вартості, яка абсорбується країнами, що розвиваються, припадає саме на країни БРІК, решті ж – не залишається майже нічого.

Таблиця 1

Розташування 500 найбільших багатонаціональних корпорацій*

за станом на 04.08.2009 р.

№ п/п	Країна походження	Кількість	Частка, %	№ п/п	Країна походження	Кількість	Частка, %
1.	США	152	30,4	16.	Індія	7	1,4
2.	Японія	63	12,6	17.	Сінгапур	6	1,2
3.	Франція	31	6,2	18.	Швеція	6	1,2
4.	Великобританія	30	6,0	19.	Бермудські о-ви	5	1,0
5.	Китай	29	5,8	20.	Пд. Африка	5	1,0
6.	Німеччина	25	5,0	21.	Тайвань	5	1,0
7.	Канада	22	4,4	22.	Туреччина	4	0,8
8.	Іспанія	15	3,0	23.	Норвегія	3	0,6
9.	Австралія	14	2,8	24.	Данія	2	0,4
10.	Швейцарія	13	2,6	25.	Ірландія	2	0,4
11.	Італія	11	2,2	26.	Люксембург	2	0,4
12.	Пд. Корея	11	2,2	27.	Мексика	2	0,4
13.	Бразилія	8	1,6	28.	Фінляндія	2	0,4
14.	Нідерланди	8	1,6	29.	Інші**	9	1,8
15.	Росія	8	1,6	Всього		500	100

* Розраховано за [18].

** В т.ч.: Бельгія, Греція, Ізраїль, Колумбія, Кувейт, Португалія, Саудівська Аравія, Таїланд, Чеська Республіка – по одній компанії.

При аналізі даних табл. 1, напрошується висновок про те, що саме таким чином (через свої ТНК) уряди, принаймні найвпливовіші, залишаються вагомою ринковою силою, що має доступ через багатонаціональні компанії до фінансових ресурсів і національних ринків менш економічно розвинутих країн. А просте порівняння багатонаціональних корпорацій і держав (при цьому беруться до уваги показники доданої вартості і ВВП відповідно) переконливо демонструє чітко виражений асиметричний розподіл світового ВВП і капіталу, який засвідчує деформовану структуру глобальної економіки і визначає її основні пропорції розвитку. Хоча жодна з ТНК не входить до списку сорока найбільших економік у світі (рис.1), проте вони суттєво випереджають за обсягами доданої вартості ВВП багатьох країн світу, в тому числі й України.

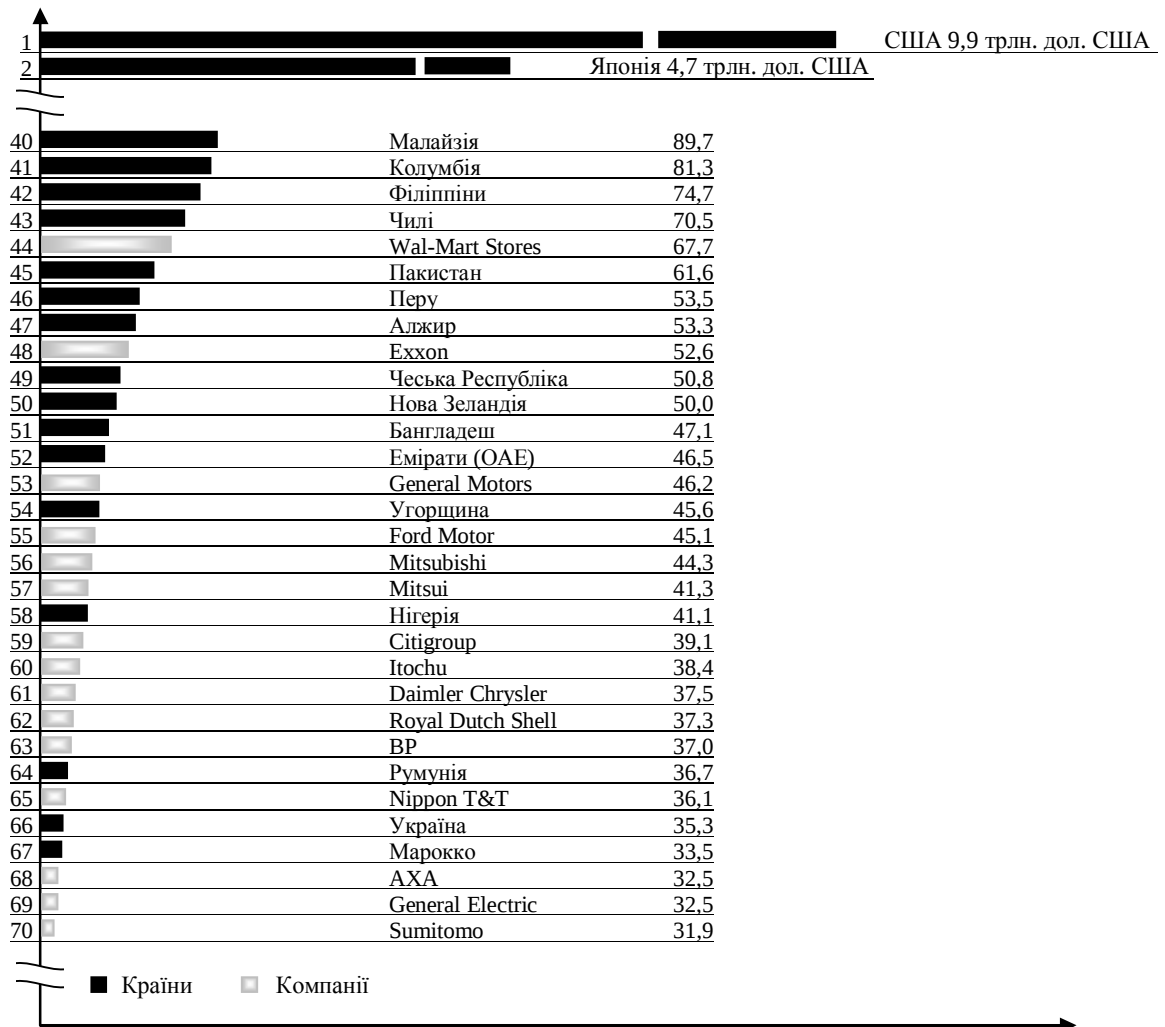

Рис. 1. Рейтинг країн / компаній відповідно до рівня валового внутрішнього продукту / доданої вартості (млрд. дол. США)*

* Побудовано за [3, 46].

Таким чином, концентруючи фінансовий потенціал, економічно розвинуті країни нав'язують периферії умови руху капіталу, встановлюючи контроль над фінансовими системами останніх і присвоюючи доходи в масштабах світової економічної системи.

По-друге, нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін між центром і периферією зумовлює втягування останніх у пастки сировинної спеціалізації у світовому поділі праці, зовнішньої заборгованості, а відтак, відмови від суверенітету у проведенні торговельної і фінансової політики. У результаті нееквівалентної зовнішньої торгівлі та консервації сировинної спрямованості експорту країн, які розвиваються, поглиблюється диференціація в рівнях доходів між групами країн, внаслідок

чого посилюється бідність та наростає дефіцит фінансових ресурсів у країнах, які розвиваються. За оцінками Світового банку, середній рівень доходів у 20 найбагатших країнах світу в 37 разів перевищує середній рівень доходів у 20 найбідніших країнах, при цьому за останні 40 років цей розрив подвоївся [19, 299].

Нееквівалентність зовнішньої торгівлі перешкоджає накопиченню фінансових ресурсів, достатніх для фінансування масштабних інвестицій та соціальних потреб населення, що провокує перманентну залежність національних фінансових систем від залучення іноземних капіталів. Щоразу, отримуючи позики, країна-позичальник втягується у боргову піраміду, здійснюючи нові запозичення на погашення попередніх боргів. Враховуючи те, що темпи економічного зростання переважної більшості країн (0-4%) значно нижчі від ставки відсотка на світовому ринку позичкового капіталу (8-20%), „боргова пастка” спрацьовує доволі успішно, а боргові процеси стають некерованими.

Накопичення зовнішніх боргових зобов'язань створює значні перешкоди на шляху соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються. З одного боку, через значні розміри державної заборгованості процентні ставки в цих країнах залишаються на високому рівні, обмежуючи інвестиційну активність, сповільнюючи економічне зростання і створення нових робочих місць, цим самим негативно впливаючи на малозабезпечені верстви населення. З іншого боку, обслуговування зовнішнього боргу країнами, що розвиваються, поглинає значну частину їхнього ВВП, відволікаючи таким чином ресурси від фінансування соціально-економічних програм – освіти, охорони здоров'я, будівництва об'єктів інфраструктури і, таким чином, стає чинником відтворення економічної відсталості і консервації бідності.

По-третє, не підтверджується ідея про глобальну конвергенцію доходів. Зокрема, наприклад, прискорений розвиток країн Південно-Східної Азії не змінив загальну ситуацію в країнах, що розвиваються: менш економічно розвинуті країни відрізняються набагато нижчими темпами зростання, ніж багаті країни. Нерівномірність глобального економічного розвитку зумовлює зростаючу диференціацію країн, що розвиваються, навіть якщо до уваги брати лише один показник рівня соціально-економічного розвитку – ВВП / ВНД на душу населення (табл. 2).

Таблиця 2

ВВП на душу населення, тис. дол. США, в цінах і по паритету купівельної спроможності
[20, 297-298]

Група країн	1980 р.	2005 р.	2020 р.
Розвинуті країни*	21,0	34,2	49,3
В тому числі: США	25,3	42,2	63,7
Західна Європа	19,3	29,9	40,6
Японія	18,6	30,8	42,4
Країни з перехідною економікою	...	...	...
В тому числі: ЦСЄ (включаючи членів ЄС)	8,6	12,7	24,2
СНД	10,7	8,2	19,8
Із них Росія	13,4	11,0	26,8
Китай	0,9	6,6	18,9
Країни, що розвиваються	...	...	...
В тому числі Близький і Середній Схід	7,1	7,9	11,4
Решта Азійських країн ²	1,4	5,2	12,1
Із них Індія	1,4	3,5	7,6
Латинська Америка	7,0	8,5	12,0
Із них Бразилія	7,9	8,7	13,1
Мексика	8,4	10,0	14,5
Африка південніше Сахари	2,1	2,1	2,5
Із них ПАР	10,9	12,2	17,2

* За виключенням нових індустріальних азійських економік

** Включаючи нові індустріальні азійські країни і КНР, але за виключенням Близького і Середнього Сходу

Спостерігається не вирівнювання доходів, а їх поляризація. Зростає розрив між індустріально розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, де проживає більша частина населення. Таким чином, у периферійних країнах глобалізація, з одного боку, форсує модернізацію і вестернізацію окремих прошарків населення, а з іншого, стратифікує суспільство і маргіналізує значну частину людства. У результаті поглиблення економічної нерівності як на національному, так і міжнародному рівнях спостерігається «загострення наявних та виникнення якісно нових соціальних суперечностей між країнами світу, що дає підстави кваліфікувати соціальну поляризацію як одну з ключових форм вияву глобальної асиметричності» [15, 154].

По-четверте, наведений аргумент про нерівномірний розподіл доходів ще в більшій мірі відноситься і до проблематики асиметричних ефектів глобалізації у науково-технологічному аспекті. За підрахунками експертів (в т. ч. американського економіста Дж. Сакса), лише 15 % населення планети, сконцентрованого в країнах «золотого мільярда», забезпечують майже всі світові технологічні інновації. Близько 1/2 решти людства здатна використовувати існуючі технології, тоді як 1/3 – ізольована від них і не здатна ні створювати власні інновації, ні використовувати зарубіжні технології [17, 23]. У категорію останніх перш за все потрапляє населення країн, які за класифікацією ООН відносяться до категорії найбідніших. Більшість із них, зрозуміло, знаходяться в Африці.

Відтак, асиметричним ефектом нерівномірності глобального розвитку є стратифікація держав за ієрархічною структурою, яка не обмежується соціальною диференціацією країн, а поглиблює глобальну економічну нерівномірність:

- перший рівень – країни цивілізаційного центру, що розвиваються на основі постіндустріальних принципів (ядро глобальної економіки);
- другий рівень – напівпериферійна зона – країни, що утворюють проміжну страту між ядром глобальної економіки та її периферійними зонами (насамперед, мова іде про держави Південно-Східної Азії, Латинської Америки та Східної Європи);
- третій рівень – об'єднує країни периферії, що потрапили до групи аутсайдерів глобального економічного розвитку.

При цьому важливо враховувати, що в системі міждержавних економічних відносин цілеспрямовано формуються механізми консервації визначеної вище стратифікації, що вже фактично склалася. Ці механізми, по суті, виключають можливість вертикальної міграції країн з нижчого на більш високий рівень. Відтак, ключовою проблемою стратифікації є гальмівний вплив другої і третьої страт на динаміку глобального економічного розвитку.

Асиметричні ефекти нерівномірності глобального розвитку в найбільшій мірі проявляються в країнах, де недостатньо використовується національний капітал, а внутрішнє макроекономічне регулювання не ув'язується з принципами довгострокової економічної перспективи, де фіскальна система і державний бюджет не відповідають реальним економічним умовам та соціальним потребам, де довіра до національної валюти низька, а банківська система слабка, де існують тоталітарні режими управління і високий рівень корупції та бюрократії. Результатом дії цих чинників є їх гальмівний вплив на динаміку економічного і соціального розвитку. Високий рівень бідності та зубожіння в цих країнах на фоні низьких темпів економічного зростання і недостатності фінансових ресурсів, для фінансування масштабних інвестицій і соціальних потреб населення, гальмують формування й розвиток національних ринків країн-аутсайдерів, пригнічуючи і без того обмежену купівельну спроможність їх населення. Цим самим стримується становлення сучасного глобального виробництва, переважна частина якого може розвиватися лише за значних масштабів, а тому тяжіє переважно до містких ринків збуту. Відтак, глобальна поляризація, з одного боку – результат нерівномірності глобального економічного розвитку, а з іншого боку – одна із причин поглиблення економічної маргіналізації світу. У результаті країни, що розвиваються, в яких проживає 80 % населення планети, але на які припадає менше 1/5 світового ВВП, беруть незначну участь у розробці і впровадженні нових норм, що регламентують функціонування глобальних ринків, та не мають серйозного впливу на міжнародну політику в рамках нинішніх глобальних вищих політичних форумів.

Висновки з даного дослідження. З огляду на вищезазначене, глобалізація має суперечливий і неоднозначний характер, як щодо окремих груп країн, так і окремих регіонів, а її позитиви і негативи розподіляються вкрай нерівномірно в світовому масштабі, що «обумовлює наростання фрагментарності світового господарства, порушення його організаційно-функціональної рівноваги та посилення багатополярності і різновекторності його розвитку» [15, 5]. У результаті, замість глобального ринку, основи однорідного суспільства, формується багатополісний світ, що базується на різних економічних і соціально-політичних моделях.

Поглиблення нерівномірності та непропорційності глобального розвитку, приймаючи форму асиметричних ефектів, найчастіше проявляється у прискореному причинно-наслідковому поширенні негативних ефектів глобалізації, про що переконливо свідчать наведені вище аргументи. При цьому узагальнюючи фундаментальні тенденції економічної глобалізації (мова іде про транснаціоналізацію, постіндустріалізацію, лібералізацію системи міжнародних економічних відносин), можна привести переконливі аргументи, що саме ці чинники стали визначальними у формуванні трансмісійного механізму глобальної нерівності, оскільки:

- мобільний транснаціональний капітал переміщує робочі місця та виробництво до країн з низькою вартістю робочої сили, зумовлюючи диспропорційність глобального економічного розвитку та формуючи полюси зростання і периферійної відсталості;
- лібералізація міжнародної торговельної політики інтенсифікує міжнародну конкурентну напругу і не завжди дає очікувані позитивні ефекти країнам, що розвиваються, оскільки їхні

порівняльні переваги є застарілими і не відповідають сучасним вимогам інтенсивного економічного розвитку;

- фінансова глобалізація обмежує масштаби соціальної допомоги та стримує перерозподільні можливості держав і, цим самим, потенційно несе загрозу демонтажу всієї створеної протягом минулого сторіччя соціальної надбудови.

Таким чином, фундаментальні структурні зрушення у системі світового господарства, що спостерігаються останнім часом, спонукають наукове співтовариство до переосмислення концептуальних положень щодо нерівномірності економічного розвитку, що і є перспективним напрямом подальших наукових досліджень теоретико-методологічного характеру.

Література

1. Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Н. Бердсолл // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 84-89.
2. Wallerstein I. Age Transition: Trajectory World-System, 1945-2025/ I.Wallerstein, T. Hopkins. – London: Collinns, 1996.
3. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Дейвід Гелд, Ентоні Мак-Грю / Пер. з англійської І. Андрущенко. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.
4. Guernier M. Tiers monde: trois quarts du Mond / M. Guernier. – Paris, 1980.
5. Иноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. В 3-х т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 415 с.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Пер. с англ. – Сочинения. – Т. 1. / Д. Рикардо. – М.: Госполитиздат, 1955. – 360 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
9. Solow R. Technical change and the aggregate production function / R. Solow // Rev. of Economic and Statistics. – August 1957.
10. Tinbergen J. Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome / J. Tinbergen. – N.Y., 1976.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и циклов конъюнктуры) / Й. Шумпетер; Пер. с нем. В. С. Автономова и др.; Общ. ред. А. Г. Милейтовского. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
12. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / За ред. О.Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
13. Вахненко Т. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин / Т. П. Вахненко. – К.: Фенікс, 2006. – 536с.
14. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. редакцією Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2007. – 544 с.
15. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2009. – 302 с.
16. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
17. Паньков В. С. Глобализация экономики: сущность, реалии, виды на будущее / В. С. Паньков // Международная экономика. – 2009. – № 6. – С. 4-23.
18. The Global 2000 – Forbec.com. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forbes.com/lists/2009/18/global-09_The-Global-2000-Rank.htm/.
19. The World Bank. The World Development Report 2006. Washington. 2005. P. 299.
20. Булатов А. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / Под ред. проф. А. С. Булатова, проф. Н. Н. Ливенцева. – М.: Магистр, 2008. – 654 с.